Adina Dragomirescu, Emanuela Timotin

PARAMETRUL CONCORDANȚEI NEGATIVE ÎNTR-O TRADUCERE DIN ITALIANĂ ÎN ROMÂNĂ DIN SECOLUL AL XVIII-LEA

1. INTRODUCERE

Studiul de față readuce în interesul științific unul dintre puținele texte românești traduse din italiană în epoca veche a limbii literare, adică în perioada care se întinde de la începutul veacului al XVI-lea până în jurul anului 1780 (Gheție 1997: 52–53). Este vorba despre *Viața lui Scanderbeg*, o scriere relativ recent editată (Timotin și Olar 2013), conservată în Arhivele de Stat din Veneția sub cota 67 (Miscellanea Codici II serie Diversi, ex-Brera 316), într-un manuscris realizat în 1763 de Vlad Boțulescu.

Originar din satul Mălăiești din Prahova, Vlad Boțulescu a studiat la Academia Domnească, a fost secretarul lui Ștefan Cantacuzino, domn al Țării Românești (1714–1716), și a ajutat familia voievodului, mai exact pe doamna Păuna și pe cei doi fii, Radu și Constantin, să fugă din Constantinopol după executarea principelui în capitala imperială, în 1716. De atunci, Vlad Boțulescu a trăit până la sfârșitul vieții în exil: a călătorit în Serbia, în Rusia, în Italia, a stat la Viena, a trecut prin Brașov și a fost aproape mereu legat de membrii familiei Cantacuzino, sprijinind în diverse moduri planurile lui Radu de a recăpăta tronul părintesc. În 1746, a fost acuzat de înaltă trădare de către habsburgi, dar pedeapsa capitală i-a fost, totuși, comutată în pedeapsă de închisoare pe viață; o va ispăși la Castelul Sforza din Milano[1]. În detenție, el a realizat, în perioada 1763–1764, trei manuscrise însumând aproximativ 1500 de pagini, păstrate la Biblioteca Națională din Viena, respectiv Arhivele de Stat din Veneția[2].

Manuscrisul venețian 67[3] cuprinde ca text principal *Viața lui Scanderbeg*, intitulată *Vestitele și slăvitele fapte și biruințe ce împotriva turcilor au făcut Gheorghie Castriotul ce să numia Scanderbeg, domnu și stăpânitoriu al Epirului, unde să arată meșteșugul oștirei și a chivernisi oștile și a face gata soldații la războiu, pentru ca să fie biruitori în orice grea oștire, tălmăcită de Vladul Boțulescul de Mălăiești după limba italienească la Milan, în Lombardia, la anul 1763* (3^{r}–160^{v}). Acesta este urmat de două scrieri de mici dimensiuni: *Scurtă înștiințare de cei mai dentâiu boiari ai Albaniei, cuprinzând încă și cei mai sus zișI în istoriia aceasta*

[1] Pentru detalii despre biografia lui Vlad Boțulescu, vezi Timotin și Timotin (2011), Mareș (2011, 2019).

[2] Pentru un alt codice realizat de Vlad Boțulescu (ms. 2617 din Arhivele de Stat din Iași) care arată devotamentul său față de proiectele Cantacuzinilor, vezi Olar (2011), cu bibliografie.

[3] Pentru acest codice, semnalat încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, vezi Iorga (1899), Pippidi (2004), Timotin și Timotin (2011), Timotin E. și Olar (2013: 38–42).

LR, LXXV, nr. 2–3, p. 287–306, București, 2026

DOI: 10.59277/LR.2026.2-3.08

(161^{r}–163^{r}) și *Urmează aici pe scurt înștiințare de norocirea Casei Otomane, carea, den lăsarea dumnezeiască, pentru grealele și multele păcate ale creștinilor, au ținut și încă ține supt păgâneasca leage a lu Mehemet* (163^{v}–166^{r})[4].

Codicele reprezintă traducerea volumului *Gli illustri et gloriosi gesti e vittoriose imprese fatte contra Turchi dal Sig. D. Giorgio Castriotto, detto Scanderbeg, prencipe d'Epirro, dove si mostra la vera maniera del guerreggiare, di governare eserciti, di far pronti soldati al combattere e di restar vincitori in ogni difficile impresa*, tipărit întâi în 1584 la Veneția și retipărit ulterior de mai multe ori (1591, 1610 și 1679).

Ca și în manuscrisul lui Vlad Boțulescu, cea mai importantă scriere a cărții venețiene este biografia lui Scanderbeg, care reprezintă o prelucrare a textului *Historia de vita et gestis Scanderbegi*, realizat de Marino Barlezio. Editorul scrierii, Giovanni Maria Bonardo, nota că versiunea remaniată – care stă la baza celei românești – ar fi fost realizată de Demetrio Franco, unul dintre camarazii lui Scanderbeg (Pall 1938: 239, 1971: 102, Pippidi 2004: 145–146). De fapt, ea se bazează atât pe varianta latină a scrierii lui Franco, astăzi pierdută, cât și pe traducerea prelucrată a acesteia, publicată în 1539 la Veneția, grație strădaniilor lui Paolo Angelo (Pall 1938: 228–231, 1971: 95–98). Scrierea despre boierii albanezi (*Scurtă înștiințare...*) reprezintă traducerea textului *Una breue dichiaratione dei principali Signori di Albania, inclusi ancora gli antedetti di sopra*, cu mențiunea că în ediția din 1584 ea nu este plasată după *Viața lui Scanderbeg*, ca în manuscrisul românesc, ci în cadrul *Vieții lui Scanderbeg*, între capitolele al treilea și al patrulea ale textului italian (Timotin E. 2012a). Ultima scriere a ediției venețiene, *Breve descrittione della prosperità della casa Ottomana*, care cuprinde o cronologie a cuceririlor otomane în Europa Centrală și Orientală și în Egipt, de la cucerirea orașului Gallipoli, în 1353, până la primul asediu al Vienei, în 1529, se regăsește, la rândul său, în codicele întocmit de Vlad Boțulescu, fiind ultimul text din manuscrisul conservat în arhivele venețiene, intitulat *Urmează aici pe scurt înștiințare de norocirea Casei Otomane...* (Timotin A. și Olar 2011).

Studiile dedicate limbii *Vieții lui Scanderbeg* au fost cu precădere lexicale, concentrându-se asupra neologismelor care își găsesc aici cea mai veche atestare (Timotin E. 2012b, 2012c), cu precădere a celor de origine italiană (Timotin E. 2013a, 2016a). Particularitățile fonologice au fost examinate mai ales în cercetările care au urmărit să stabilească în ce zonă era satul Mălăiești de unde era originar Vlad Boțulescu (Mareș 2011: 96–97, 2019: 270–271; Timotin și Olar 2013: 61–62, 76–77). La nivel gramatical, textul a fost urmărit ocazional, cu excepția unei cercetări aprofundate asupra utilizării infinitivului (Timotin E. și Nedelcu 2015) și a unui studiu despre glose, care a evidențiat nu doar fenomene de ordin lexical, ci și de structură a enunțului (Timotin E. 2013b).

Cercetarea de față se oprește asupra unui aspect neaprofundat până acum, anume asupra concordanței negative, în condițiile în care româna și italiana aparțin

[4] Din cauza ponderii semnificativ mai mari pe care o are biografia eroului albanez în cadrul manuscrisului în raport cu celelalte scrieri, ne vom referi aici la tot codicele ca la *Viața lui Scanderbeg*.

unor clase de limbi diferite sub acest aspect (*infra,* **2**). Considerăm că studiul amănunțit al exemplelor paralele din traducerea românească și din originalul italienesc va releva aspecte importante despre efectele contactului lingvistic în sintaxă, în condițiile în care traducerile sunt considerate din ce în ce mai frecvent drept martori ai schimbării lingvistice, reprezentând, pentru perioadele vechi, singura sursă prin care se poate studia nemijlocit problema contactului (Adams 2004, Lavidas 2021: 3).

În al doilea rând, studiul nostru va contribui la clarificarea influenței textelor romanice asupra limbii române vechi, în special în domeniul sintaxei, în condițiile în care aceasta a fost deseori ignorată, în favoarea influenței slavone, dominante cel puțin în veacurile al XVI-lea – al XVII-lea[5].

În sfârșit, vom atinge o problemă de sociologie lingvistică, a particularităților limbii exilaților, în condițiile în care traducătorul părăsise regiunea natală și contactul cu comunități lingvistice majoritar românești de aproape un sfert de veac.

În cele ce urmează, vom prezenta întâi problema concordanței negative (definiție, clasificarea limbilor în funcție de acest parametru), poziția latinei, a limbilor romanice vechi (varietățile italo-romanice), precum și a românei vechi. Vom analiza apoi datele din *Viața lui Scanderbeg* și vom contextualiza, în cele din urmă, rezultatele obținute în cadrul evoluției românei vechi.

2. CONCORDANȚA NEGATIVĂ: LATINA VS LIMBILE ROMANICE

Concordanța negativă este un parametru de variație lingvistică prin care se evidențiază diferențele dintre limbi în ceea ce privește apariția mai multor cuvinte negative în aceeași propoziție: acestea se pot anula unul pe altul, efectul fiind o interpretare afirmativă (limbi cu „dublă negație") sau se pot asocia creând o singură negație semantică (limbi cu „concordanță negativă") (Poletto 2016: 843).

Ideea de „concordanță negativă" a circulat în bibliografia de specialitate începând cu Jespersen (1922: 352), care a vorbit pentru prima dată despre engl. *concord of negatives.* Interesul pentru acest fenomen a crescut mai ales datorită lui Labov (1972) și, ulterior, unei serii de teze de doctorat rezervate acestui parametru de variație a limbilor (Laka 1994, Giannakidou 1997, Kahrel 1996, Haspelmath 1997) (vezi van der Auwera, Gianollo 2022). Teoria actuală, conform căreia limbile se împart în limbi fără concordanță negativă (precum engleza, neerlandeza, germana) și limbi cu concordanță negativă strictă sau nonstrictă (precum limbile romanice, cele slave, greaca, maghiara etc.) i se datorează Anastasiei Giannakidou (1997, 2000), fiind ulterior rafinată de Zeiljstra (2004).

În timp ce **latina clasică** este o limbă cu „dublă negație" (1) (Gianollo 2016, 2021, Greco 2022), **limbile romanice** sunt, toate, limbi cu concordanță negativă. Totuși, situația din limbile romanice nu este unitară, acestea separându-se în limbi

[5] Vezi Dragomirescu (2015), pentru o sinteză a trăsăturilor sintactice ale românei vechi puse pe seama influenței slavone.

cu concordanță negativă strictă, în care negația verbală este obligatorie indiferent de poziția cuvântului negativ, așa cum se întâmplă în română (2) și în dialectul venet (3) (Zanuttini 1997), și limbi cu concordanță negativă nonstrictă, în care negația verbală este obligatorie numai atunci când cuvântul negativ este postverbal, așa cum se întâmplă în italiană (4), în spaniolă, în portugheză (Zeiljstra 2004, Poletto 2016: 843–844)[6].

(1) a. Aperte enim adulantem **nemo non** videt. (latină, Cic. *Lael*. 99, în Gianollo 2016)
'Căci, într-adevăr, pe cel care lingușește pe față, oricine îl vede.'
b. quae res etiam **non nullam** afferebat deformitatem (latină, Nep.17, 8, 1, în Greco 2022)
'fapt care producea și o anumită urâțenie'

(2) a. **Nimeni nu** vede.
b. **Nu** vede **nimeni**.

(3) a. **no** go visto **nisun** (dialectul venet, în Zanuttini 1997)
b. **NISUNI no** go visto
'n-am văzut pe nimeni'

(4) a. **Non** vede **nessuno**. (it. modernă, în Greco 2022)
'Nu vede nimeni.'
b. **Nessuno studente** ha consegnato il compito. (it. modernă, în Gianollo 2016)
c. **Non** ha consegnato il compito **nessuno studente**.
'Niciun student nu a predat tema.'
d. **NIENTE** ha mangiato!
'Nu a mâncat NIMIC!'
e. **Non** ha mangiato **niente**.
'Nu a mâncat nimic.'

Greco (2022) a arătat că fenomenul concordanței negative a început să se manifeste încă din latină, chiar din perioada veche (secolul al III-lea î.Hr.), în registrul colocvial sau în scrieri care imită registrul colocvial sau limba vorbită; astfel de construcții erau condamnate de gramatici (vezi și Rizescu 1963: 476–477, Dimitrescu (coord.) 1978: 346, Frâncu 2009: 406).

(5) a. **Ne**que ego homines magis asinos **numquam** vidi (latină, Plaut, *Pseud.* 136, în Greco 2022)
„Nici n-am văzut vreodată oameni mai măgari ca aceștia."
b. Iura te **non** nociturum esse homini de hac re **nemini**... (latină, Plaut, *Mil.* 1411, în Greco 2022)
'Jură că nu vei face rău niciunui om pentru asta.'

[6] O clasificare cvadripartită, care include și franceza, apare la Déprez și Poletto (2018). În acest articol, ne vom concentra asupra limbilor italiană și română. Pentru situația dialectelor italienești, vezi Zanuttini (1997), Poletto (2020).

Încă din **primele faze ale limbilor romanice**, asocierea a două cuvinte negative creează efectul concordanței negative, adică interpretarea unei singure negații, indiferent de registru (Greco 2022):

(6) a. **Non** troverai **nessuno** che possa negarlo. (it. veche, în Gianollo 2016)
'Nu vei găsi pe nimeni care să nege acest lucru.'
b. **nullo** consiglio **non** posso trovare (it. veche, Guido delle Colonne, *Rime,* v. 34, în Greco 2022)
'Nu pot găsi niciun sfat.'

În **italiana veche** (termen care se referă de regulă la dialectul florentin din secolele al XIII-lea – al XIV-lea), ca și în italiana modernă, cuvintele negative de tipul *neuno (niuno), nessuno, nullo, niente (neiente, neente), nulla* pot funcționa ca negație verbală, în absența negației *non* (Zanuttini 2010: 573).

Ca și în italiana modernă, italiana veche prezintă o distincție semnificativă legată de poziția acestor cuvinte negative față de verb: *non* este facultativ atunci când cuvintele negative sunt preverbale (7), însă cuvintele negative postverbale sunt obligatoriu coocurente cu negația *non* (8) (Zanuttini 2010: 574–575, Garzonio și Poletto 2012: 131, Greco 2022).

(7) a. Quest'imperadore **neuna** roba vestia due volte (it. veche, *Fiori e vita di filosafi*, cap. 24, rr. 13–14, în Zanuttini 2010: 574)
'Acest împărat nu purta nicio haină de două ori.'
b. e comandò a'baroni che **neuno non** li insegnasse spendere questo oro (it. veche, *Novellino*, 7, rr. 10–11, în Zanuttini 2010: 574)
'Și le-a poruncit baronilor ca nimeni să nu-l învețe cum să cheltuiască aurul.'
(8) io **non** trovo **nessuno** / che l'abbia navicato (it. veche, Brunetto Latini, *Tessoretto,* vv. 986–897, în Zanuttini 2010: 575)
'Eu nu găsesc pe nimeni care să-l fi traversat.'

În plus, *niente* și *nulla* pot apărea în poziție postverbală fără ca verbul să fie însoțit de negația *non*, atunci când exprimă o cantitate mică, eventual inexistentă:

(9) questo è **nulla** appo ke io ti farei per amore del tuo padre (it. veche, *Disciplina clericalis,* p. 75, rr. 11–12, în Zanuttini 2010: 576)
'Aceasta nu este nimic față de ceea ce ți-aș face eu din dragoste pentru tatăl tău.'

Garzonio și Poletto (2012) evidențiază în italiana veche, pe lângă constrângerile de topică, și statutul cuvântului *niente* (*neente, neiente*): când are statut adverbial (10),

concordanța negativă este obligatorie, iar când are statut argumental (11), concordanța negativă este opțională.

(10) Molte cose dissero di che **non** mostrano **niente** la veritade. (it. veche, Anonym., *Tesoro Volg.* 3.4, 1300c., în Garzonio și Poletto 2012: 137)
'Multe au spus, dar prin acestea nu dezvăluie deloc adevărul.'

(11) a. Perché **non** fa a questo fatto **niente**. (it. veche, B. Giamboni, *Fiore di Rettorica,* 22, 1292, în Garzonio și Poletto 2012: 137)
'Pentru că nu schimbă cu nimic acest lucru.'
b. Sì no lo potero *niente bene* schifare. (it. veche, Binduccio, *Storia di Troia,* 558, 1322, în Garzonio și Poletto 2012: 137)
'Astfel că nu s-a putut feri deloc de el'

Pentru **limba română veche**, lipsa concordanței negative (numită „negație dublă" în studiile mai vechi) a fost remarcată mai ales pentru textele din secolul al XVI-lea (12) (vezi Dimitrescu (coord.) 1978: 347, Costinescu 1981, pentru *Codicele Voronețean*), aceasta scăzând ca frecvență și limitându-se la situațiile în care verbul este la gerunziu în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea (Dimitrescu (coord.) 1978: 347, SOR 588–591, Stan 2013: 317; vezi Dragomir 2006, pentru *Istoria Țărâi Românești*)[7]. În structurile fără concordanță negativă, cuvântul negativ este preverbal (12), (13) (Rizescu 1963: 474, Ciompec 1969: 202, Stan 2013: 317, SOR: 590).

(12) a. **nimea** amu zice (CC[1].1567: 22[r], în SOR: 590)
b. **Nimea** den voi <nu>[8] face leagea. (CC[1].1567: 134[v])
c. **Nimea** destoinic a se lega de pohtele trupului (CL.1570: 24[r]/15–16, în Mareș 1969: 88)

(13) împrumutați, **nemică** de-acolea așteptând (NT.1648:74[v], în SOR: 590)

În secolul al XVI-lea, structurile cu concordanță negativă sunt mai frecvente decât cele fără concordanță negativă, cu excepția situației în care apare *nici*, interpretat în unele studii ca un cuvânt negativ, nu ca negație verbală[9]; s-a considerat că în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea lipsa concordanței negative este un fenomen foarte rar, atestat numai cu *nici* (vezi Ciompec 1969: 202). În analiza noastră, considerăm

[7] Există totuși texte din secolul al XVI-lea, precum *Pravila ritorului Lucaci* (1581), din care structurile fără concordanță negativă sunt complet absente (Rizescu 1971: 107).

[8] Completat de editor.

[9] Considerăm că *nici* funcționa în româna veche drept negație verbală, folosită mai ales în coordonare, conform sensului său etimologic *ne+que.* Așadar, în analiza noastră, folosirea lui *nici* în structuri fără *nu* nu este considerată ca fiind o situație de încălcare a concordanței negative stricte.

că negația verbală este *nu* sau *nici*[10], iar în cazul formelor nonfinite, prefixul *ne-* (Ciompec 1969: 202, SOR: 590, Rizescu 2007: 13, Dragomirescu 2008). Absența concordanței negative este mai frecventă în textele traduse din slavonă decât în textele originale sau în cele traduse din alte limbi (Rizescu 1963: 473, 2007: 17).

Lipsa concordanței negative a fost pusă pe seama influenței slavone (Seidel 1958: 62–63, Rizescu 1963: 473, Ciompec 1969: 202, Mareș 1969: 88, Avram [1975] 2007: 95), dar a fost explicată și ca o continuare a situației din latină (Avram [1975] 2007: 95, Dimitrescu (coord.) 1978: 347, Gheție (coord.) 1997: 173, Dragomir 2008: 133, Frâncu 2009: 231, Stan 2013: 22, 317), în acord cu situația celorlalte limbi romanice (Ciompec 1969: 203); Avram ([1975] 2007: 960) invocă influența italiană pentru absența concordanței negative la Stolnicul Constantin Cantacuzino, în *Foletul novel* sau la Gheorghe Șincai.

În slava veche, negația verbală putea fi omisă dacă cuvântul negativ preceda verbul, dar nu și dacă îl urma, însă concordanța negației reprezenta situația cea mai frecventă (vezi Willis 2013); absența accidentală a negației verbale în prezența unui cuvânt negativ a fost explicată de Rizescu (1963: 474, 2007: 17) ca influență a scrierilor slave târzii, influențate, la rândul lor, de originale grecești (vezi și Dragoș 1995: 67).

Așadar, problema concordanței negative reprezintă un aspect complicat și controversat în sintaxa romanică și în sintaxa limbii române. Reținem din cele prezentate mai sus că latina vorbită (sau registrul informal al latinei) cunoștea deja fenomenul concordanței negative, cel puțin în situațiile în care cuvântul negativ este postverbal (vezi exemplele de la (5)), transmis ulterior limbilor romanice, cu diferite tipuri de constrângeri. În româna veche, cel puțin în prima ei fază, sunt atestate construcții fără concordanță negativă, atunci când cuvintele negative au topică preverbală, care au fost puse pe seama influențelor străine. În secțiunile următoare, analizând datele din *Viața lui Scanderbeg* și comparându-le cu alte texte din aceeași perioadă și din epoca anterioară, vom încerca să vedem dacă apariția exemplelor fără concordanță negativă din acest text reprezintă un efect al traducerii, respectiv al imitării modelului italian, sau are alte explicații.

3. ANALIZA DATELOR DIN *VIAȚA LUI SCANDERBEG*

Înainte de a trece la analiza paralelă, amănunțită, a exemplelor din traducerea românească și a celor din originalul italienesc, se cuvine să prezentăm rezultatele analizei cantitative, care indică în mod clar două aspecte: (i) o preferință clară pentru construcțiile cu concordanță negativă, indiferent de cuvântul negativ; (ii) apariția exemplelor fără concordanță negativă exclusiv în contexte în care cuvântul negativ este preverbal.

[10] Statutul de negație verbală al lui *nici* nu este acceptat de toți cercetătorii; acest statut s-a pierdut în trecerea la româna modernă.

Tabelul 1

Analiza cantitativă a datelor din *Viața lui Scanderbeg*

cuvântul negativ	**concordanță negativă**		**fără concordanță negativă**	
	cuvânt negativ postverbal	**cuvânt negativ preverbal**	**cuvânt negativ postverbal**	**cuvânt negativ preverbal**
nimeni	5	5	–	–
nimic(a)	14	2	–	6
niciun(ul)	13	5	–	1
niciodată	17	34	–	6
nicicum	0	1	–	2

3.1. În continuare, vom analiza exemplele **cu concordanță negativă**, separând situația (i), în care cuvântul negativ este postverbal, de situația (ii), în care cuvântul negativ este preverbal.

(i) Cuvântul negativ este postverbal

Primul cuvânt negativ asupra căruia ne oprim este *nimeni,* cu variantele lui formale; așa cum reiese din tabelul de mai sus, acesta apare exclusiv în structuri cu concordanță negativă. În toate exemplele de la (14)–(17) se poate observa faptul că structurilor românești cu *nu... nimeni* nu le corespund structuri paralele în italiană: în (14), în italiană apare un indefinit (*alcuno*), în (15), apare *persona*, în (16), substantivul *anima*, iar în (17) textul românesc reprezintă o paranteză adăugată de traducător, fără corespondent în versiunea din italiană[11]. Numai în exemplul de la (18) putem regăsi un paralelism între textul românesc și cel italienesc.

(14) a. să **nu** îndrăznească **nimeni**, nici solda*t*, nici căpita*n*, nici colone*l*, a lua orice pradă de-a vrăjmașului (BVS.1763: 28^{r})
b. **non** sia **alcuno**, nè soldato, nè capitano, nè colonello, che ardisca di pigliar qualunque spoglia dell'inimico (IGG 16^{r})

(15) a. și **ne**aflân*d* pe **nimeni** a-i sta impotrivă (BVS.1763: 67^{v})
b. **non** trovando **persona** che li facesse resistenza (IGG 36^{v})

(16) a. Și întrând într-însa, **n**-au lăsat pe **nimenea** cu viiață, ci cu multă cruzime au tăiat în bucăți pe toți cei ce să rădicase cu arme împotriva lui (BVS.1763: 158^{v}–159^{r})
b. e in quella entrando, **non** perdonò ad **anima** vivente, ma con molta crudeltà furono tagliati à pezzi tutti quelli che havevano posto mano alle armi contra di lui (IGG 84^{v}–85^{r})

[11] Traducătorul procedase în mod asemănător și în alte situații, atât în *Viața lui Scanderbeg* (Timotin 2013b: 209–218), cât și în alte scrieri (Timotin și Timotin 2013; Timotin 2016).

(17) a. Așadară au avut salvocondoto (adecăte streajă de a **nu** avea **nicio** supărare de **nimenea**) pentru ca preaseninata domnie a Veneției să trimiță u*n* so*l* la Țarigra*d* (BVS.1763: 159^{v}–160^{r})
b. ottenne un salvocondotto, che la Serenissima Signoria mandasse uno Ambasciatore in Costantinopoli (IGG 85^{r})

(18) a. de vreame ce bunătatea și miloserdiia creștinească nu va să fie tirană și crudă împotriva vrăjmașilor biruiți, **nici** știe a tăgădui a face milă **nimunuie** den cei ce li să roagă a o avea (BVS.1763: 143^{r})
b. perche l'humanità, e clementia Christiana, non sa incrudelire contra gli inimici vinti, **nè** sa negare la misericordia a **niuno** di quelli che loro gli la chiede (IGG 76^{v})

Pentru cuvântul negativ *nimic,* prezentăm o serie de exemple în care originalul italienesc nu conține o structură corespunzătoare pentru rom. *nu... nimic*, ci doar negație verbală simplă (19)–(21) sau o construcție fără negație (22)–(23). Exemplele (24)–(26) surprind situații de concordanță negativă în ambele limbi, cu observația că în italiană este vorba de două cuvinte negative diferite (*nulla* și *niente*) și un minimalizator de negație, cu rol emfatic (*punto*). În exemplele următoare (27)–(28), cuvântul corespunzător lui *nimic* nu este negativ, ci exprimă ideea de cantitate mică sau inexistentă, având valoare adverbială; așadar, aceste exemple nu sunt foarte relevante pentru problema concordanței negative; totuși, sunt relevante pentru a aprecia finețea traducerii, care încearcă să redea fidel sensul sursei.

(19) a. făcându-se ca cân*d* e*l* **n**-a*r* băga de <seamă> **nimica** (BVS.1763: 33^{v})
b. ma con somma prudenza dissimulando il tutto finse di quasi **non** tenerne conto. (19^{r})

(20) a. și Scanderbe*g* de multă mânie intrân*d* între vrăjmași ca u*n* turba*t* leu, **nici** știin*d* de aceasta ai săi **nimica**, **nici** văzându-*l*, avea ei îndoială de dânsu*l* (BVS.1763: 34^{v}–35^{r})
b. et essendosi Scanderbeg per la grand'ira, cacciato solo fra nemici, come un ferocissimo Leone, **nè** essendo da suoi ciò avuertito, **nè** vedendolo, fecero sinistro giuditio di lui (IGG 19^{v})

(21) a. de aces*t* lucru **nu** știai **nimica** (BVS.1763: 109^{v})
b. che di ciò tu **non** eri consapevole (IGG 58^{v})

(22) a. ce **nu** gândea **nimica** de acest lucru (BVS.1763: 86^{r})
b. il quale staua tutto lontano da questo pensiero (IGG 46^{v})

(23) a. și umblân*d* ei **fără** a gândi **nimica** de ceale ce era <de> trebuință lo*r* a socoti (BVS.1763: 116^{v})
b. e andando molto meno considerati di quanto loro faceva mestieri (IGG 62^{v})

(24) a. și **ne**văzân*d* însă dentr-aceasta **nimica** a iși (BVS.1763: 9^{v})
b. **nè** vedendoui **nulla** riuscire (IGG 4^{r})

(25) a. cari i-au răspunsu că **nu** știia ei **nimica** (BVS.1763: 12^{r})
b. quali risposero che **non** ne sapeuano **niente** (IGG 5^{v})

(26) a. unu*l* ca mine **nu** trebuie **nimica** să grijască (BVS.1763: 109^{v})
b. che un par mio **non** deue **punto** curarsi (IGG 58^{v})
(27) a. Fiin*d* dară Scanderbe*g* de aceasta foarte cu credință înștiința*t*, **nu** s-au spăimânta*t* **nimi*c*** (BVS.1763: 48^{r})
b. Essendo dunque Scanderbeg di ciò molto fedelmente auisato: **non** si smarrì **punto** (IGG 26^{r})
(28) a. Unde au pen u*n* mijloc, sau pen u*n* altu*l*, nici e*l*, nici oastea lui **nu** avea a să teame **nimica** de niște câini ca aceștea (BVS.1763: 56^{v})
b. o per una via, o per un'altra, nè lui, nè il suo esercito haveua da temere di simil canaglie (IGG 31^{r})

În fine, ilustrăm câte un exemplu de concordanță negativă cu *niciunul* (29) și cu *niciodată* (30), paralelismul fiind evident în ambele situații.

(29) a. **nu** au da*t* înapoi statu*l* acesta **niciunuia** den fiii zisului domnu Ghiovani (BVS.1763: 9^{v})
b. non solamente **non** restituì lo stato a **niuno** de figliuoli del detto Signore Giovanni (IGG 8^{r-v})
(30) a. fiin*d* e*l* credincio*s* și **ne**făcân*d* **niciodată** vreo greșală împotriva stăpânului său sau împotriva lu Scanderbe*g* însu*ș* (BVS.1763: 10^{v})
b. attento che la sua buona fede, e il **non** haver **mai** errato contra il suo Signore, nè contra esso Scanderbeg (IGG 5^{r})

(ii) Cuvântul negativ este preverbal

Și în poziție preverbală *nimeni* apare având drept corespondent în italiană un alt tip de structură (31) sau un pronume indefinit (32). Exemplele (33)-(35) ilustrează însă structuri paralele în textul original și în cel tradus; totuși, în (33) se observă că topica este diferită, cuvântul negativ fiind preverbal în română, dar postverbal în italiană.

(31) a. Și văzân*d* că **nimenea nu** era să i să împotrivească la aceasta (BVS.1763: 47^{r})
b. E **non** ritrovando che in ciò gli facesse resistenza (IGG 26^{r})
(32) a. Unde să ruga Mări<i>i Sale de a nu le tăgădui acea milă ce niciodată **nimunuia nu** tăgăduise (BVS.1763: 141^{r})
b. sì che pregavano sua Altezza che non negasse a loro quella clementia, che mai ad **alcuno non** haveva negata (IGG 75^{v})
(33) a. **Nimenea** dentre noi **nu** trebuie a avea îndoială de adevărata biruință (BVS.1763: 111^{v})
b. **non** deve **niuno** di noi dubitare della quasi certa vittoria (IGG 60^{r})
(34) a. cari, pentru locu*l* unde era făcute și pentru desimea copacilo*r*, <erau> atâta de ascunse și tainice, câ*t* **nimenea nu** să putea priceape de aceale ascunzători (BVS.1763: 91^{r})

b. erano tal mente dal sito del luogo, e dalla foltezza de gli alberi tanto remote, e secrete, che **niuno non** si poteva avvedere dello aguato (IGG 49[r])

(35) a. Și închizân*d* toate pasurile, au făcu*t* atâta câ*t* **nimenea nu putea** să intre înlăuntru sau să iasă afară den cetate și a nu da în vreo parte în oastea lui (BVS.1763: 145[v])
b. e havendo presi tutti i passi, dispose di maniera l'esercito che **nissuno poteva** entrare, nè uscire dalla città, che non desse in alcun lato del suo esercito (IGG 73[r])

Pentru structurile românești de tipul *nimic... nu*, regăsim în italiană exemple cu minimizatori ai negației (*guari, punto*) plasați postverbal.

(36) a. Și așa făcân*d* hotărare, **nimica n**-au mai zăbovi*t* a lucra și a săvârși această faptă rea. (BVS.1763: 63[r])
b. e così fatta la deliberatione, **non** stette **guari** à metterla in essecutione (IGG 34[v])

(37) a. Având prințipul Scanderbeg această veaste, **nimica nu** s-au spăimântat (BVS.1763: 92[v])
b. Havendo il prencipe Scanderbeg havuta tal nuova, **non** spaventandosi **punto** (IGG 50[r])

În (38), prezentăm un exemplu cu concordanță negativă în română (*niciuna... nu*), dar fără concordanță negativă în italiană (*niuna* + forma afirmativă a verbului):

(38) a. Da*r* cu toate aceastea **niciuna** den cetăți **n**-au vru*t* niciodată să i să supuie lui (BVS.1763: 43[v])
b. Ma con tutto questo, **niuna** delle città mai si volse rendere a lui (IGG 24[r])

Structurilor românești cu *niciodată... nu* le corespund în italiană fie structuri fără negație, deci și fără concordanță negativă (39), fie structuri cu negație verbală și cu *mai piu*, cu ambele variante de topică ((40), (41)).

(39) a. Iar de-a*r* fi ei uciși au de dansu*l*, sau de oastea lui, că **niciodată nu** i-a*r* mai face oaste împotrivă. (BVS.1763: 56[v])
b. e se fussero stati, ò da lui, ò dal suo esercito morti, che **mai piu** gli havrebbono fatta guerra (IGG 31[r])

(40) a. l-au cuprinsu atâta mâhnire și dureare, ce **niciodată** în toată viiața mai mare **nu** avusease (BVS.1763: 13[v])
b. ne prese tanto dispiaccere, e tanto cordoglio, che **mai piu** in sua vita **non** ne hebbe il maggiore (IGG 6[v])

(41) a. că tată-mieu **niciodată nu** va mai strica pacea, nici va face oaste (BVS.1763: 15[r])
b. che da mio padre **non** gli fosse rotta **mai piu** la guerra (IGG 7[r])

La (42), prezentăm un exemplu cu concordanță negativă în română (*nicicum... nu*), dar fără concordanță negativă în italiană, unde, deși apar două cuvinte negative, negația verbală este absentă:

(42) a. La care vorbă canțelliarul cu față turburată i-au răspunsu că el **nicicum** și **nici într-un chip nu** va scrie ca acest fel de scrisoare (BVS.1763: 11^{v})
b. Al che il Cancelliere, con viso turbato rispose, che lui **per niente** havrebbe **mai** scritta cotal lettera (IGG 5^{v})

3.2. Situațiile de **absență a concordanței negative din română** privesc, așa cum am arătat în tabelul de mai sus, numai cuvinte negative așezate în poziție preverbală. În primele trei exemple (43)–(45), structurile din cele două limbi sunt paralele, it. *nulla* fiind redat prin rom. *nimic*, fără negație verbală. În (46), cuvântului negativ din română, neînsoțit de negația verbală, îi corespunde un întăritor de negație în italiană, în prezența negației verbale, iar în (47) negația se realizează exclusiv prin cuvânt negativ în română și exclusiv prin negație verbală în italiană. Extrem de relevant este exemplul (48), care conține o structură fără concordanță negativă în română, traducând însă o structură cu concordanță negativă din italiană.

(43) a. gândind turcul cu toate acestea că Scanderbeg **nimica** știia de moartea fraților săi (BVS.1763: 10^{r})
b. que Scanderbeg **nulla** sapesse della morte de fratelli (IGG 4^{v})
(44) a. Dar **nimica** au făcu*t* pentru că cei ce o păzea den lăuntru atâta și așa de vitejește o au apăra*t* (BVS.1763: 51^{v})
b. ma **nulla** fece, percioche quelli che la guardavano di dentro, tanto e sì valorosamente la difesero (IGG 28^{v})
(45) a. Dar **nimica** lo*r* le folosea, pentru căci despre orice parte mergea, era ei împresurați și loviți cu mare groază de ai prințipului Scanderbe*g*. (BVS.1763: 94^{r})
b. ma **nulla** à loro giovava, percioche da qualunque banda che andavano erano investiti, e percossi fieramente da quei del prencipe Scanderbeg (IGG 50^{v})
(46) a. Care lucru înțelegân*d* Scanderbe*g*, ca u*n* o*m* vitea*z* ce era și căpita*n* cu mare inemă, **nimica** s-au spăimanta*t*, ci au hotărâ*t* cu multă îndrăznire a-i sta împotrivă (BVS.1763: 17^{r})
b. Il che inteso da Scanderbeg, come valoroso, e Capitano di gran cuore, **non** si smarrì **punto**, ma dispose l'animo suo con gran cuore a resistergli (IGG 9^{v})
(47) a. Da*r* putinciosu*l* Scanderbe*g* **nimica** de aceasta turburându-se, ci încă și mai multă îndrăzneală și inemă luân*d* (BVS.1763: 17^{v})
b. Ma il fortissimo Scanderbeg, **non** turbato per questo, anzi preso maggior forza, e animo (IGG 10^{r})
(48) a. **nimica** știin*d* însă solu*l* turcului de amestecările și gâlceava ce era intre craiu*l* franțozescu și între craiu*l* Sicheliei (BVS.1763: 73^{r})
b. **non** sapendo però **niente** il mandato dal Turco delle differenze, quali erano tra il Re di Francia, e il Re di Sicilia (IGG 39^{v})

În (49) observăm că unei construcții fără concordanță negativă cu *niciun* în română îi corespunde în italiană o structură cu negație verbală și pronume indefinit.

(49) a. îți zi*c* că **niciu*n*** lucru în lume iaste atâta de greu și nelesne a să face (BVS.1763: 24^{v})
b. ti dico che cosa **alcuna non** è al mondo tanto difficile da farsi (IGG 14^{r})

În ceea ce privește structurile cu *niciodată*, se poate observa că acestora le corespund structuri italienești cu *mai* sau *mai piu* (50)-(53). Sunt mai interesante însă construcțiile de la (54) și (55), unde italiana recurge și la conjuncția negativă *ne*, apropiată ca statut de românescul *nici.*

(50) a. Scanderbeg, ce faci tu aici, tu, cel ce **niciodată** ai fost văzut de cineva a fugi? (BVS.1763: 11^{r})
b. O Scanderbeg, che fai quì tu, che **mai piu** sei stato veduto fuggire? (IGG 5^{r})
(51) a. unde putea naște îndoire de întâmplarea bătăii, **niciodată** e*l* să dăzbrăca de arme, stân*d* pururea foarte gata pentru orice întâmplare a*r* putea veni (BVS.1763: 30^{v})
b. poteva nascere dubbiosa occasione di combattere, **mai** si spogliava l'armi, stando sempre prontissimo, e preparato per ogni occasione che potesse nascere (IGG 17^{r-v})
(52) a. judecă e*l* în inema lui că **niciodată** turcu*l* nici cei după dânsu*l* stăpânitori turcești vo*r* înceta a face războiu împotrivă-i (BVS.1763: 59^{r})
b. fece conclusione nell'animo suo, che **mai** il prencipe Turco, nè meno i suoi posteri, havrebbono cessato di fargli continua guerra (IGG 32^{v})
(53) a. ce **niciodată** fusease aseamenea în toate părțile Albaniei (BVS.1763: 155^{v})
b. quanti **mai** piu fussero fatti in tutte le parti dell'Albania (IGG 83^{r})
(54) a. Și **niciodată**, nici zioa, nici noaptea, îi lăsa în odihnă, făcân*d* e*l* multe feliuri de drumuri și meșteșuguri (BVS.1763: 134^{v})
b. e **mai nè** di giorno, **nè** di notte gli lasciava riposare, usando diverse vie, e arti (IGG 72^{r})
(55) a. Și **niciodată** au zi*s* e*l* vreunuia „Mergi!" (BVS.1763: 30^{v})
b. **nè mai** disse ad alcuno: andate (IGG 17^{v})

Și exemplele cu *nicicum* sugerează distanța dintre textul-sursă și textul tradus. În (56), observăm că structura italienească nu conține niciun cuvânt negativ, iar în (57), că unui cuvânt negativ românesc (*niciodată*) îi corespunde *mai... ne* în italiană.

(56) a. dar el **nicicum** vrând a face aceasta, fu numaidecât ucis (BVS.1763: 11^{v}–12^{r})
b. ma esso del tutto ciò recusando, fu fatto subito morire (IGG 5^{v})
(57) a. Și **nicicu*m*** au vru*t* să-*l* lase și să-*l* slobozească până cân*d* nu i s-au da*t* ia*r* înapoi castelurile lui. (BVS.1763: 21^{v})
b. e mai lo volse lassare, **nè** licentiare fino a tanto che non furono restituiti i suoi castelli (IGG 12^{r})

4. CONCORDANȚA NEGATIVĂ ÎN *VIAȚA LUI SCANDERBERG* ÎN CONTEXTUL ROMÂNEI VECHI

Înainte de a avansa către concluziile cercetării noastre, se cuvine să răspundem la o primă întrebare importantă: apariția exemplelor fără concordanță negativă în *Viața lui Scanderbeg* se conformează regulilor sintactice ale epocii sau se diferențiază de acestea? Pentru aceasta, am analizat ocurențele cuvintelor negative *nimeni*, *nimic*, *niciodată* (cu variantele lor) în mai multe texte din veacul al XVIII-lea. Pe de o parte, ne-am folosit de cele 96 de texte editate recent în *Crestomația limbii române vechi. Vol. III. 1716–1780* (Mareș 2026): ele provin din toate regiunile unde se vorbea românește, sunt deopotrivă traduceri și scrieri originale. Am folosit și texte integrale originale sau traduse în veacul al XVIII-lea, în Țara Românească (LetC.1714–1716, CBuc.1749), respectiv Moldova (CLM.1700-50, Bert.1774), dar și ediții ale unor texte originale moldovenești din veacul al XVII-lea realizate pe baza unor manuscrise muntenești din veacul al XVIII-lea (ULM.~1725, NL.~1750-66). Am identificat încălcări ale concordanței negative foarte rar, doar în trei situații (58)–(60). Considerăm, așadar, că în secolul al XVIII-lea, prezența obligatorie a negației verbale în același context cu un cuvânt negativ, indiferent de topică, era deja o normă a limbii literare, ca în româna modernă.

(58) Eu sânt cu voi și **nimeni** împrotiva voastră (Catavasier, București, 1724, în Mareș 2026: 53)
(59) Orice-i mai frumos, orice-i mai de veselie, mai de mărire sau mai luciu să poate gândi de noi, **nimică** iaste la asămănarea lui (Catehism, Sâmbăta Mare [Slovacia], 1726, în Mareș 2026: 61)
(60) așa învățătura lor (precum sânte*m* datori) să o ținem și să o propoveduim întru toate, **nimica** schimbând sau lăsând (Floarea adevărului, Blaj, 1750, în Mareș 2026: 137)

Mult mai numeroase sunt însă exemplele din ultimele decenii ale secolului al XVII-lea, semn că în această perioadă regula concordanței negative nu era ferm adoptată. Citățm întâi un exemplu din opera de traducător a unui sas din Sibiu (61) și altul dintr-o lucrare originală a lui Radu Greceanu (62).

(61) Om cărtular **nimic** gândește / De armele pizmașului (Valentin Franck von Frankenstein, Versuri, Sibiu, 1679, în Mareș 2020: 163)
(62) Nu lasă pre săraci dăjdile să-ș plătească,/ Adecă pre pământeani, **nimic** să plătească (Radu Greceanu, *Poveste de jale asupra uciderii postelnicului Constantin Cantacuzino*, Țara Românească, 1696-1699, în Mareș 2020: 233)

În operele anumitor cărturari munteni, precum stolnicul Constantin Cantacuzino sau frații Greceanu, situațiile fără concordanță negativă pot fi destul de frecvente[12], mai ales cu verbe la gerunziu (vezi *supra* și Rizescu 1963: 473). Iată o serie de astfel de fragmente prezente în *Mărgăritarele* Sfântului Ioan Gură de Aur traduse din greacă de frații Radu și Șerban Greceanu și tipărite la București în 1691, deși concordanța negativă este norma textului:

(63) Și, direpт aceaea, **nimeni** mustrându-te, tot ai legătura și frica (Mărg.1691, f. 9^{r}, p. 44)
(64) înspăimată răutate iaste păcatul, de **nimeni** vădindu-se, însuș ei să dovedescu, pentru că vinovat îl face păcatul pre cel păcătos (Mărg.1691, f. 35^{v}, p. 114–115)
(65) că fuge cel necurat, **nimeni** gonindu-l (Mărg.1691, f. 35^{v}, p. 115)
(66) O, cât vom să plângem atuncea, fraților, și să ne tânguim, bătându-ne și **nimic** folosindu-ne (Mărg.1691, f. 114^{r}, p. 324)
(67) **nimica** trecând de ceale ce ni-s de folos (Mărg.1691, f. 127^{r}, p. 357)
(68) nu poftească neștine să să leapede de binele cel firescu și **niciunul**, pentru leanea și pentru negrija, să să lipsască pre sine de un bine ca acesta (Mărg.1691, f. 144^{v}, p. 404)
(69) Iară, pentru darul lui Dumnezeu, **niciuna** dentru acealea ne-au îngrozit. Pentru ce? Că **niciuna** din răutățile acestea iaste amară (Mărg.1691, f. 10^{r}, p. 47–48).

Numeroase pasaje similare au fost inventariate în lucrări muntenești originale, precum cronica stolnicului Constantin Cantacuzino și în cronica lui Radu Greceanu (Dragomir 2008; Chirilă 2013: 207).

Apariția unor pasaje fără concordanță negativă în scrierile cărturarilor munteni de la sfârșitul secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea, pe de o parte, și în traducerea lui Vlad Boțulescu, pe de altă parte, nu este întâmplătoare. Grație familiei lui Ștefan Cantacuzino, căreia îi era devotat, Vlad Boțulescu îi cunoștea cu siguranță pe acești cărturari, toți apropiați de cercul puterii centrale: Ștefan Cantacuzino era fiu al stolnicului, nepot al domnitorului Șerban Cantacuzino și văr al lui Constantin Brâncoveanu; Păuna Cantacuzino, soția lui, făcea parte din familia Greceanu. Mai mult, și prin educația sa, Vlad Boțulescu trebuie să fi cunoscut operele cărturarilor munteni. În studii anterioare am indicat diverse inovații de traducere ale sale, realizate chiar pe baza unor tipare folosite deja de stolnicul Cantacuzino (Timotin E. 2013a: 210), de Radu Greceanu (Timotin E. 2013a: 214), de autorul *Letopisețului cantacuzinesc* (Timotin și Timotin 2013: 162) sau de traducătorul *Foletului novel* (Timotin E. 2013a: 210; Timotin și Timotin 2013: 171). Considerăm, așadar, că, inovând în traducerea fragmentelor negative din italiană, Vlad Boțulescu urma un model cultural recurent în mediul cultural în care se formase și în care trăise în prima parte a vieții.

[12] Concordanța negativă este normă în opera lui Antim Ivireanul (Chirilă 2013:207–208).

5. CONCLUZII

Analiza textului *Viața lui Scanderbeg,* tradus din italiană în 1763, și raportarea lui la informațiile existente despre concordanța negativă în latină și în limbile romanice permit formularea câtorva concluzii despre **relația traducerii cu textul-sursă**.

(i) Limba traducerii, româna, este, cel puțin în faza sa modernă, o limbă cu concordanță negativă strictă, în care un cuvânt negativ impune prezența negației verbale, indiferent de topică; limba-sursă, italiana, este, cel puțin în faza sa modernă, o limbă cu concordanță negativă nonstrictă, adică doar cuvintele negative postverbale impun prezența negației verbale; italiana veche, ca și dialectele italienești, prezintă un grad ridicat de variație în domeniul negației.

(ii) Textul românesc conține un număr important de structuri cu *concordanță negativă nonstrictă,* adică exemple în care cuvintele negative preverbale pot apărea fără negația verbală; la prima vedere, această situație corespunde celei din italiană, însă analiza paralelă a exemplelor arată că traducătorul este departe de a urma fidel textul italienesc. El tradusese inovator și în alte situații, de exemplu în utilizarea gloselor sau în folosirea infinitivului.

(iii) *Viața lui Scanderbeg* este un text care, prin prezența exemplelor fără concordanță negativă, nu se conformează normei epocii sale. Se apropie însă de texte din prima etapă a românei vechi, dar și de texte muntenești de la sfârșitul veacului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea, traduse sau originale, aparținând unor autori apropiați de familia lui Ștefan Cantacuzino, al cărui sfetnic apropiat fusese Vlad Boțulescu. Exemplele fără concordanță pot fi, deci, și reflexul acestui mediu cultural în care Boțulescu s-a format și care trebuie să-i fi servit drept reper în tot decursul vieții lui în exil și, foarte probabil, drept model lingvistic în timpul activității sale izolate de traducere.

La aceste concluzii privind textul *Viața lui Scanderbeg* putem adăuga câteva concluzii mai generale despre **româna veche** și despre **efectele contactului lingvistic în sintaxă**.

(iv) În primul rând, ne putem întreba, alături de Nicolae (2005: 182–186), dacă româna veche era o limbă cu concordanță negativă nonstrictă, așa cum sunt limbile romanice moderne (italiana, spaniola, portugheza). Răspunsul este negativ, deoarece, chiar dacă româna veche respectă constrângerea de topică a limbilor cu concordanță negativă nonstrictă, statistic, structurile fără concordanță sunt deja reziduale pe tot parcursul perioadei vechi. Putem privi exemplele (rare, dar nu accidentale) de lipsă a concordanței negative din româna veche ca pe o ilustrare a fenomenului de „**convergență**” (Hickey 2010: 19): un factor intern, trecerea de la un stadiu arhaic (moștenit din latina vorbită), reprezentând un sistem cu concordanță negativă nonstrictă, către un sistem cu concordanță negativă strictă, este convergent cu un factor extern, influența italiană pentru textul analizat de noi și influența slavonă (pentru textele din prima perioadă a românei vechi).

(v) În al doilea rând, ne întrebăm de ce un text din 1763 cuprinde un număr semnificativ de exemple fără concordanță negativă, acestea fiind foarte rare în texte

din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. În acest punct putem sublinia importanța studiului nostru pentru analiza efectelor contactului lingvistic în sintaxă: contactul (în cazul nostru prin traducere, între română și italiană) face ca o trăsătură sintactică (arhaică) **să persiste** mai mult în timp. Acest tip de efect, neobservat în bibliografie pentru alte limbi, a fost identificat în româna veche, ca urmare a influenței slavone, și pentru alte fenomene, precum inversiunea auxiliarelor sau topica prenominală a unor adjective categoriale, dispărute cu cel puțin două secole înainte din alte limbi romanice (vezi Dragomirescu 2023). În fine, efectul de *persistență* este în concordanță și cu ideea lui Lavidas (2021: 28), conform căruia traducerile creează o diacronie paralelă, care poate reflecta stadii mai vechi ale limbii; în plus, pentru textul analizat de noi, ideea *diacroniei* paralele poate fi întărită și de faptul că traducătorul era în exil.

SURSE

Bert.1774	*Bertoldo.* Ed. Magdalena Georgescu, București, Minerva, 1999 (Cele mai vechi cărți populare în literatura română, 3), 157–239.
BVS.1763	Vlad Boțulescu de Mălăiești, *Scrieri I. Viața lui Scanderbeg*, ed. E. Timotin, O. Olar, București, Univers Enciclopedic Gold, 2013, 97–250.
CBuc.1749	*Carte întru carea să scriu mâncările*. Ed.: *O lume într-o carte de bucate. Manuscris din epoca brâncovenească*, ed. I. Constantinescu, 1997, București, Editura Fundației Culturale Române.
CC[1].1567	Coresi, *Tâlcul Evangheliilor*. Ed.: Coresi, *Tâlcul evangheliilor și molitvenic românesc*, ed. V. Drimba, București, Editura Academiei Române, 1998, 31–187.
CL.1570	Coresi, *Liturghier.* Ed. Al Mareș, București, Editura Academiei RSR, 1969, 127–148.
CLM.1700-50	Miron Costin, *Letopisețul Țărâi Moldovei.* Ed.: M. Costin, *Opere*, ed. P.P. Panaitescu, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1958, 41–201.
IGG	*Gli illustri et gloriosi gesti e vittoriose imprese fatte contra Turchi dal Sig. D. Giorgio Castriotto, detto Scanderbeg, prencipe d'Epirro*, Vinegia, Libraria dalla Fortezza, 1584.
Let.C.1714-16	Istoria Țării Românești. 1290–1690. Letopisețul cantacuzinesc, ediție critică întocmită de C. Grecescu și D. Simonescu, București, Editura Academiei RPR, 1960.
NL.~1750-66	Ion Neculce, *Letopisețul*. Ed.: Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte,* ed. I. Iordan, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, ed. a II-a, 1959, 31–388.
NT.1648	*Noul Testament.* Ed. Alba Iulia: Reîntregirea, 1998.
ULM.~1725	Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei.* Ed. P.P. Panaitescu, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1955, 57–210.

BIBLIOGRAFIE

Adams, James N., 2004, *Bilingualism and the Latin Language*, Cambridge, Cambridge University Press.

Avram, Mioara, [1975] 2007, „Particularități sintactice nerom ânești în diferite momente ale evoluției limbii române literare", în *Studii de sintaxă a limbii române,* București, Editura Academiei Române, p. 93–103.

Chirilă, Adina, 2013, *Limba scrierilor lui Antim Ivireanul: fonetica, morfologia. Partea I*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza".

Ciompec, Georgeta, 1969, „Observații asupra exprimării negației în limba română din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea”, *Studii și cercetări lingvistice* 20/2, p. 197–209.
Costinescu, Mariana, 1981, „Studiu lingvistic”, în *Codicele voronețean,* ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic, București, Editura Minerva, p. 89–213.
Déprez, Viviane, Cecilia Poletto, 2018, „The Dynamics of Negative Interpretation: Variability in Strict Negative Concord”, ms.
Dimitrescu, Florica (coord.), 1978, *Istoria limbii române. Fonetică, Morfosintaxă, Lexic*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
Dragomir, Otilia, 2006, „Studiu lingvistic”, în *Istoriia Ţărâi Românești atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino,* Ediție critică, studiu filologic, studiu lingvistic, glosar și indice de nume proprii, București, Editura Academiei Române, p. 39–135.
Dragomirescu, Adina, 2008, „Concordanța negației în limba română veche”, în: Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Limba română. Dinamica limbii, dinamica interpretării*, București, Editura Universității din București, p. 219–226.
Dragomirescu, Adina, 2015, „Există trăsături slavone în sintaxa limbii române? Două studii de caz / Are there Slavonic features in the syntax of Romanian? Two case studies”, *Diacronia*, nr. 1 (www.diacronia.ro).
Dragomirescu, Adina, 2023, „Contactul româno-slav: efecte convergente în sintaxa românei vechi și a istroromânei”, *Romanian Studies Today* 7, p. 5–18.
Dragoș, Elena, 1995, *Elemente de sintaxă istorică românească,* București, Editura Didactică și Pedagogică.
Frâncu, Constantin, 2009, *Gramatica limbii române vechi (1521–1780),* Iași, Casa Editorială „Demiurg”.
Gheție, Ion (coord.), 1997, *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)*, București, Editura Academiei Române.
Giannakidou, Anastasia, 1997, *The Landscape of Polarity Items*, teză de doctorat, University of Groningen.
Giannakidou, Anastasia, 2000, „Negative ... Concord?”, *Natural Language and Linguistic Theory* 18, p. 457–523.
Gianollo, Chiara, 2016, „La négation et les indéfinis en latin tardif”, *Études de linguistique latine*, I, 102, p. 277–286, https://journals.openedition.org/pallas/3757?lang=en.
Gianollo, Chiara, 2021, „Feature reanalysis and the Latin origin of Romance Negative Concord”, în: Jóhannes Gísli Jónsson, Thórhallur Eythórsson (ed.), *Syntactic Features and the Limits of Syntactic Change,* Oxford, Oxford University Press, p. 113–138.
Greco, Matteo, 2022, „From Latin to Modern Italian: Some Notes on Negation”, *Languages* 46/7, https://doi.org/10.3390/languages7010046.
Haspelmath, Martin, 1997, *Indefinite pronouns,* Oxford, Oxford University Press.
Hickey, Raymond, 2010, „Language Contact: Reconsideration and Reassessment”, în: Raymond Hickey (ed.), *The Handbook of language contact,* Wiley-Blackwell, p. 1–28.
Iorga, Nicolae, 1899, „Studii de istorie și istorie literară”, *Literatură și artă română* 4/2, p. 17–28.
Jespersen, Otto, 1922, *Language. Its nature, development and origin*, London, George Allen & Unwin.
Kahrel, Peter, 1996, *Aspects of negation*, Doctoral dissertation, University of Amsterdam.
Labov, William, 1972, „Negative attraction and negative concord in English grammar”, *Language* 48, p. 773–818.
Laka, Itziar, 1994, *On the syntax of negation*, New York, Garland.
Mareș, Alexandru, 1969, „Introducere”, în *Liturghierul lui Coresi*, Text stabilit, studiu introductiv și indice de Al. Mareș, București, Editura Academiei, p. 7–46.
Mareș, Alexandru, 2011, „Numele de familie al logofătului Vlad din Mălăiești: nume moștenit sau nume imaginat?”, *Limba română* 60/1, p. 95–100.
Mareș, Alexandru, 2019, „Din nou despre unele date personale ale logofătului Vlad din Mălăiești”, *Studii și cercetări lingvistice* 70/2, p. 269–272.
Mareș, Alexandru (coord.), 2020, *Crestomația limbii române vechi.* Vol. II *(1640–1715)*, București, Editura Academiei Române.
Mareș, Alexandru (coord.), 2026, *Crestomația limbii române vechi.* Vol. III *(1716–1780)*, București, Editura Academiei Române.

Nicolae, Alexandru, 2025, „Tipuri de comparații în sintaxa comparată”, *Studii și cercetări lingvistice* 76/2, p. 175–192.

Olar, Ovidiu, 2011, „Aventuriers du XVIIIe siècle. Radu/ Rodolphe Cantacuzène et l’Ordre Constantinien”, *Revista istorică* 22, p. 385–398.

Pall, Francisc, 1938, „Marino Barlezio, uno storico umanista”, în: C. Marinescu (ed.), *Mélanges d’histoire générale*, II, București, Imprimeria Națională, p. 135–315.

Pall, Francisc, 1971, „Di nuovo sulle biografie scanderbegiane del XVI secolo”, *Revue des études sud-est européennes* 9, p. 91–106.

Pippidi, Andrei, 2004, „Une biographie de Scanderbeg traduite en Roumain”, în: *Peuples, États et nations dans le sud-est de l’Europe*. IXe Congrès international des études du sud-est européen, 30 août – 4 septembre 2004. Contributions roumaines, București, Anima, p. 143–154.

Poletto, Cecilia, 2020, „Variation to the microscope: the case of negative concord”, *L’Italia dialettale* 81, p. 277–294.

Poletto, Cecilia, 2016, „Negation”, în Adam Ledgeway, Martin Maiden (ed.), *The Oxford Guide to the Romance Languages,* Oxford, Oxford University Press, p. 833–846.

Rizescu, Ion, 1963, „Cu privire la dubla negație în limba română”, *Studii și cercetări lingvistice* 14/4, p. 471–478.

Rizescu, Ion, 1971, „Studiu de limbă”, în *Pravila ritorului Lucaci,* Text stabilit, studiu introductiv și indice de Ion Rizescu, București, Editura Academiei, p. 35–145.

Rizescu, Ion, 2007, „Afirmația și negația”, în: Mioara Avram (coord.), *Sintaxa limbii române în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea,* București, Editura Academiei Române, p. 7–23.

Seidel, Eugen, 1958, *Elemente sintactice slave în limba română*, București, Editura Academiei.

Stan, Camelia, 2013, *O sintaxă diacronică a limbii române vechi*, București, Editura Universității din București.

Timotin, Andrei, Ovidiu Olar, 2011, „La paternité du texte sur *La fortune de la Maison Ottomane* traduit par Vlad Boțulescu”, *Revue des études sud-est européennes* 49, p. 189–195.

Timotin, Emanuela, 2012a, „Traduire de l’italien au roumain au XVIIIe siècle. *La vie de Scanderbeg* traduite par Vlad Boțulescu”, în: *Symposium International « Le Livre. La Roumanie. L’Europe » (Sinaia, 2011, 20-23 Septembre)*, 4e édition, București, Biblioteca Metropolitană, p. 389–401.

Timotin, Emanuela, 2012b, „Neologisme necunoscute dintr-un manuscris românesc din Arhivele de Stat din Veneția”, *Limba română* 61/3, p. 402–412.

Timotin, Emanuela, 2012c, „Cele mai vechi atestări ale unor neologisme românești. Note lexicale pe marginea manuscrisului 67 din Arhivele de Stat din Veneția”, *Studii și cercetări lingvistice* 62/2, p. 241–248.

Timotin, Emanuela, 2013a, „Contribuția scrierilor lui Vlad Boțulescu la cunoașterea circulației italienismelor în româna veche”, în: Rodica Zafiu *et aliae* (ed.), *Limba română: variație sincronică, variație diacronică*, București, Editura Universității din București, p. 317–323.

Timotin, Emanuela, 2013b, „Apprendre et expliquer. Le gloses dans une *Vie de Skanderberg* traduite de l’italien en roumain au XVIIIe siècle”, *Revue roumaine de linguistique* 58/1, p. 205–221.

Timotin, Emanuela, 2016a, „L’influence italienne sur le lexique roumain ancien. Le témoignage des traductions de Vlad Boțulescu de Mălăiești”, în: Éva Buchi, Jean-Paul Chauveau, Jean-Marie Pierrel (ed.), *Actes du XXVIIe Congrès international de linguistique et de philologie romane (Nancy, 15–20 juillet 2013)*, vol. I, Strasbourg, ELiPhi, p. 755–764.

Timotin, Emanuela, 2016b, „Glose într-un text românesc de ceremonial necunoscut din 1763 despre alegerea și încoronarea împăratului romano-german”, *Limba română* 65, 1, p. 117–126.

Timotin, Emanuela, Isabela Nedelcu, 2015, „Stability and innovation in the use of the infinitive in an 18th century translation from Italian into Romanian”, în: Gabriela Pană Dindelegan *et alii* (ed.), *Diachronic Variation in Romanian*, Newcastle upon Tyne, Cambridge Publishing Scholars, p. 253–275.

Timotin, Emanuela, Ovidiu Olar, 2013, Vlad Boțulescu de Mălăiești, *Scrieri I. Viața lui Scanderbeg*, ediție critică, introducere, studiu filologic, studiu lingvistic, glosar și indice, București, Univers Enciclopedic Gold.

Timotin, Emanuela, Andrei Timotin, 2011, „Les traductions de l'italien et de l'allemand de Vlad Boțulescu (1763–1764). Projet d'édition", *Revue roumaine de linguistique* 56/1, p. 81–91.
Timotin, Emanuela, Andrei Timotin, 2013, „La terminologie politique dans l'*Histoire universelle* (1763) traduite par Vlad Boțulescu", *Revue des études sud-est européennes* 51, p. 159–174.
van der Auwera, Johan, Chiara Gianollo, 2022, „A Hundred Years of Negative Concord", workshop organizat la Al 55-lea Congres al Societas Linguistica Europaea.
Willis, David, 2013, „Negation in the history of the Slavonic languages", în: David Willis, Christopher Lucas, Anne Breitbarth (ed.), *The History of Negation in the Languages of Europe and the Mediterranean:* Volume I *Case Studies*, Oxford, Oxford University Press, p. 341–398, https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199602537.003.0009.
Zanuttini, Raffaella, 1997, *Negation and Clausal Structure: A Comparative Study of Romance Languages*, Oxford/New York, Oxford University Press.
Zanuttini, Raffaella, 2010, „La negazione", în: Giampaolo Salvi, Lorenzo Renzi (ed.), *Grammatica dell'italiano antico,* vol. I, Padova, Il Mulino, p. 569–582.
Zeijlstra, Hedde, 2004, *Sentential Negation and Negative Concord*, teză de doctorat, University of Amsterdam, Amsterdam, The Netherlands.

THE NEGATIVE CONCORD PARAMETER IN A TRANSLATION FROM ITALIAN INTO ROMANIAN FROM THE 18TH CENTURY

(Abstract)

This paper analyses the negative concord-related data in the text *Viața lui Scanderbeg* (*The Life of Scanderbeg*), translated from Italian into Romanian in 1763. After briefly presenting the typological classification of Latin and Romance languages and the definition of the negative concord parameter, the authors focus on parallel data from Italian and Romanian, underlining the idea that, despite the fact that both old Romanian and Italian were negative concord languages, the translator did not use the Italian patterns in the Romanian translation. Furthermore, the text under scrutiny preserves non-strict negative concord structures which are attested in old Romanian, but were very rare in the 18th century. Finally, certain conclusions related to the analysed text, to old Romanian in general, and to the effects of language contact on syntax are formulated.

Cuvinte-cheie: româna veche, concordanța negativă, traducere, contact lingvistic, Vlad Boțulescu.
Keywords: old Romanian, negative concord, translation, language contact, Vlad Boțulescu.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti" al Academiei Române,
București, Calea 13 Septembrie, nr. 13
Facultatea de Litere, Universitatea din București
Str. Edgar Quinet, nr. 5–7